

УДК 93(477)

Алла ЗЯКУН

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО ЯК ПОЛІТИЧНА РІВНОВАГА В ДИПЛОМАТИЧНИХ ІГРАХ СЕРЕДИНИ XVII СТ.

Розглянуто ставлення держав до визвольної боротьби українського народу середини XVII ст. Оцінюється місце та роль козацтва в дипломатичних іграх і його вплив, як політичної рівноваги на розстановку сил у Європі.

Ключові слова: західноєвропейська дипломатія, козацтво, міжнародний престиж, дипломатичні відносини.

Постановка проблеми. Сьогодні, враховуючи місце та роль України у сучасному світі, актуальним є здійснення аналізу її зовнішніх відносин насамперед з тими державами, які на різних етапах історії мали вплив і надалі впливають на її долю України. У зовнішню політику європейських держав відлуння подій національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. внесло значні корективи. Дипломатичні відносини цього часу розвивалися водночас динамічно і непередбачено, переходячи від зближення до відчуження. І в них не останнє місце займало українське козацтво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Події національно-визвольної війни неодноразово висвітлювалися істориками починаючи від кінця XIX століття в дослідженнях І. Костомарова, М. Грушевського, Д. Яворницького, М. Петровського, І. Крип'якевича, Ф. Шевченка та інших. Дипломатична ж історія козацтва довгий час замовчувалася й розглядалися в поодиноких працях, зокрема, В. Голубуцького [2] та Д. Наливайко [9; 10]. Тому автор вважає за доцільне ще раз звернутися до аналізу європейського резонансу визвольної війни.

Мета статті. Аналіз дипломатичних дій, в які було залучено українське козацтво як військово-політична сила, що внесла суттєві корективи в систему взаємовідносин європейських держав XVII ст.

Виклад основного матеріалу. Події національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. стали визначальними не тільки для українського народу, а й для Європи в цілому. Щоб глибше зрозуміти її наслідки та вплив, звернемо увагу на розстановку сил у Європі наприкінці XVI – на початку XVII ст. У той час Європа вступила в новий період міжнародних відносин. У ряді країн завершувалося створення територіальних об'єднань та формувалися умови встановлення абсолютних монархій. Абсолютизм змінив характер зовнішньої політики, домінуючими стали суперечності між великими державами. Як наслідок, міждержавні конфлікти почали переростати в

загальноєвропейські. Характер тодішньої зовнішньої політики визначали такі фактори як прикордонні та династичні притензії, боротьба за торговельну монополію, релігійні суперечності та домінуючим залишався їх військовий прояв. Щоб не посилювалася гегемонія окремих держав, у Європі встановлюється система “політичної рівноваги”, яка в XVII ст. перетворюється на головний принцип міжнародних відносин.

На початку XVII ст. зовнішня політика європейських держав все більше набувала релігійно-політичного характеру. Це особливо виявилось в ході Тридцятилітньої війни 1618–1648 років. Фактично це був великий всеєвропейський конфлікт, що охопив майже всі країни континенту, й Україна не була винятком. Релігійно-конфесійна проблема в той час була актуальною як для українського народу, так і для інших народів Європи, де загострилася боротьба проти наступу контрреформації. Тому не дивно, що під час Тридцятилітньої війни держави протестантського табору вдалися до дипломатичних акцій, спрямованих на втягнення українців в особі козацтва у боротьбу проти Католицької ліги. Як наслідок козацькі загони з'являлися у військах обох ворогуючих сторін. Зокрема, у 1635 р. австрійський уряд із заврбованих козаків створив корпус, очолюваний Павлом Московським. Цей корпус через Чехію і Південну Німеччину був направлений у Рейнську область, де діяв проти французької армії. Майже одночасно, у 1636 р. спробу найняти українських козаків зробив і французький уряд [5, с. 161–163]. У 1644 р. французький посол у Варшаві граф де Брежі повідомляв кардинала Мазаріні, що є можливість завербувати кілька тисяч козаків. Характеризуючи їх, він відзначив, що вони дуже відважні вояки, непогані вершники, досконалі піхотинці, особливо здатні до захисту фортець [6, с. 75]. В організації цієї козацької експедиції у Францію активну роль відіграв Б. Хмельницький, який брав участь у переговорах від імені козаків і для їх завершення у березні 1645 р. виїздив до Франції. У жовтні цього ж року козацький корпус з 2 600 чоловік вирушив до Франції і в 1646 р. брав участь у військових діях.

Як бачимо, ще в першій половині XVII ст. українське козацтво було залучено до дипломатичної гри як військово-політична сила, здатна вплинути та внести суттєві корективи в систему взаємовідносин європейських держав. Далекоглядність як протестантських, так і католицьких дипломатів щодо козацтва підтвердилася в ході національно-визвольної війни 1648–1654 рр. Для українців це була війна за визволення і можливість створення власної держави, а для європейських держав – продовженням протистояння в бажанні змінити розстановку сил на європейському політичному просторі. На думку Д. Наливайка [10, с. 189], в історії Європи XVII ст. були три події, які різною мірою

знаменували її корінний перелом: Тридцятилітня війна, Англійська революція та Визвольна війна українського народу. І, дійсно, ці події мали кардинальні наслідки, бо почали занепадати великі держави, які до того служили оплотом католицизму та феодалізму. Провідна роль на континенті перейшла до країн, що стали на шлях буржуазного розвитку – Англія і Голландія, а також до тих, де склалася абсолютна монархія нового типу – Франція. Отже, події 1648 р. в Україні не були для Західної Європи несподіваними. Вже в 20–30-х рр. XVII ст., вважає Д. Наливайко, політичні діячі європейських держав дивилися на Україну як на ахіллесову п'яту Речі Посполитої [10, с. 193], а релігійно-політична боротьба та часті козацько-селянські повстання мали значний резонанс на Заході. Інша річ, що кожна європейська країна оцінювала події в Україні, виходячи із своїх доктринальних позицій: належності до католицького або протестантського таборів.

Оскільки військові дії проходили на території Речі Посполитої, яка входила до союзу держав Католицької ліги, то, зрозуміло, що держави цього табору вороже поставилися до повсталого українського народу. Співчуваючи Польщі, вони надавали їй всіляку підтримку. Незважаючи на значне ослаблення після Тридцятилітньої війни, Католицька ліга, щоб не допустити розгрому Польщі й зберегти її державну цілісність, спрямувала всі свої сили проти козацтва та їх прихильників. Особливу активність проявив папа Інокентій X. Ототожнюючи справи польського короля зі справами католицької церкви, він закликав католицькі держави надавати всіляку допомогу Польщі. Для цього були зроблені навіть спроби організувати хрестовий похід католицької Європи проти непокірного козацтва, але на заваді здійснення об'єднаного виступу стала складна політична ситуація, що виникла у папських союзників Іспанії та Австрії. Іспанія в той час переживала економічний та політичний занепад, що призвело до падіння її міжнародного престижу. Австрія теж мала значні економічні й політичні труднощі, до того ж її активні дії стримувала Швеція, яка залишала свої війська в Чехії і в разі потреби могла спрямувати їх на Відень. Тому Австрія на деякий час обмежилася лише моральною підтримкою Польщі, розгорнувши широку дипломатичну діяльність на користь свого політичного союзника. Зокрема, в 1650–1652 рр. австрійська дипломатія наполегливо діяла в придунайських князівствах, підбурюючи проти України Молдавію, Валахію та Трансільванію, з тим, щоб розпорошити сили Б. Хмельницького і змусити діяти на два фронти. Крім цього, турецькому послу у Відні були обіцяні поступки в Угорщині, якщо султан допоможе прилучити згадані князівства до союзу з Польщею. В 1652 р. австрійська дипломатія доклала великих зусиль і для провалу планів Б. Хмельницького в Молдавії. За її участю була створена коаліція Валахії і Трансільванії, яка виступила проти

союзника козацтва молдавського господаря Василя Лупула [10, с. 197–198]. Наслідки цих дій виявилися особисто для Б. Хмельницького катастрофічними – у битві з військами коаліції загинув його син Тиміш [4]. Тактики активної політичної підтримки Речі Посполитій з наданням їй непрямой військової допомоги імператор Фердинанд III дотримувався до кінця війни, не наважуючись відкрито втрутитися у це протистояння.

Не без допомоги австрійської дипломатії в 1655–1656 рр. було досягнуто примирення Московії з Річчю Посполитою, що закінчилося підписанням у таємниці від представників України Віленської угоди. Також при посередництві Відня в листопаді 1656 р. був укладений сепаратний мир між Польщею та Москвою, який надав можливість австрійським дипломатам зосередити зусилля на укладення мирної угоди між Польщею і Україною, яка разом зі Швецією та Трансільванією продовжувала війну з поляками. Для виконання цього завдання на початку 1657 р. до Хмельницького було направлено австрійське посольство, очолюване П. Парчевичем, однак серйозного значення гетьман йому не надав, оскільки не вірив у можливість справжнього миру з польською шляхтою [10, с. 200]. Так, внаслідок активних дій віденської дипломатії, на кінець 1656 р. змінилася розстановка союзницьких сил – Московія оголосила війну Швеції, а Україна в союзі з Трансільванією та Швецією продовжила воєнні дії проти Польщі.

Значний резонанс козацька війна мала у Німеччині. Німецькі найманці служили як у польському, так і в козацькому військах. І. Крип'якевич відзначав, що в поході на Молдавію брав участь німецький загін у триста чоловік [6, с. 212]. А Ю. Мицик наводить дані про німецьких найманців на польській службі [7, с. 137–138]. Що ж до політико-дипломатичного аспекту, то козацька війна та Вестфальський мир 1648 р., на нашу думку, стали об'єктивними факторами, що сприяли піднесенню Пруссії. Саме в другій половині XVII ст. Пруссія внаслідок змін розстановки сил у східній частині європейського континенту почала бурхливо розвиватися. Розділена до 1648 р. географічно й політично держава Фрідріха Вільгельма I була другорядною в Німеччині. В значній мірі саме завдяки визвольній війні українців Пруссія, яка входила як васальне герцогство до Речі Посполитої, анулювала свою залежність від Польщі та об'єдналася з Бранденбургом у єдине королівство. Дії своєї дипломатичної служби Фрідріх спрямовував на реалізацію власних планів. Обіцяючи Яну Казиміру щедру допомогу, він утримувався від конкретних дій і використовував стан Речі Посполитої для зміцнення свого королівства. Від встановлення прямих дипломатичних контактів із Б. Хмельницьким він також утримувався. Тільки в 1655–1657 рр., побоюючись вторгнення українсько-московських військ у Пруссію, були налагоджені дипломатичні

зв'язки з Україною [11]. Так війна козаків створила сприятливі умови для піднесення Пруссії та перетворення її у велику європейську державу.

Інтерес до подій у Польщі спостерігався не тільки в союзницькому таборі Речі Посполитої, а й у Венеції, яка вбачала в козацтві важливу анти турецьку силу, якій відводилося значне місце в її воєнно-політичних планах. Після Зборівської угоди 1649 р. Венеція зробила спроби створити з козаками анти турецький союз. Для цього влітку 1650 р. до Б. Хмельницького було відряджене венеціанське посольство Альберто Віміні. Венеціанські дипломати намагалися використати резонанс козацької війни для посилення визвольної боротьби південних слов'ян проти турецького поневолення. Посол Віміна повідомляв венеціанському сенату, що навіть сама звістка про козацький похід на турків може викликати повстання серед поневолених балканських народів і спонукати до виступу придунайські князівства [8, с. 65–66]. У свою чергу Б. Хмельницький, мабуть, обізнаний із настроями південних слов'ян, активно розробляв власний план балканської політики. Частково він був реалізований в 1654–1657 рр. Що ж до дипломатичної місії А. Віміні, то вона виявилася безрезультативною, бо сподівання Венеції створити анти турецький союз у ті часи виявилися марними. Війна з Туреччиною в найближчий час не входила в плани козаків.

Визвольна війна сприяла активним дипломатичним діям протестантських держав, насамперед Швеції, яка була єдиною протестантською державою, що реально впливала на хід козацької війни. Ще влітку 1648 р. уряд Швеції наказав "через Сілезію і Саксонію притягнути свої головні сили до польського кордону з таким розрахунком, щоб вдертися в Польщу, як тільки це буде визнано вигідним для шведських інтересів" [2, с. 136]. Б. Хмельницький сподівався використати шведську допомогу, тому протягом 1649–1652 рр. він намагався встановити контакти з Швецією, але шведський уряд ухилявся від них. Водночас у Швеції уважно стежили за розгортанням подій в Україні, очікуючи вдалого моменту для нападу на Річ Посполиту. Про це свідчать звіти шведських агентів і дипломатів [1, с. 125].

Лише після того як Карл Густав увійшов, влітку 1655 р., на територію Польщі розпочалося зближення двох держав. У серпні 1655 р. шведське посольство сприяло прискоренню походу козацького війська на Львів, а це, в свою чергу, відкривало успіх наступу шведів на Варшаву. Однак ці дружні стосунки не були тривалими, бо вже в жовтні 1655 р. виявилися гострі суперечки між Б. Хмельницьким і Карлом Густавом щодо претензій на західноукраїнські землі. До того ж воєнні невдачі Карла Густава змусили його змінити ставлення до союзу з Україною. Влітку 1656 р. у своєму звіті державній раді він заявив, що

“сила козаків має для нас більше значення, ніж дружба поляків” [1, с. 128].

Розпочинаючи новий етап переговорів з Україною, шведські дипломати заручилися підтримкою Трансільванії, але вони не мали успіху, бо залишалося відкритим питання щодо долі західноукраїнських земель. Тільки після визнання Швецією прав козацької держави на Волинь, Поділля та Галичину Б. Хмельницький встановив дружні стосунки з Карлом Густавом. У встановленні цих стосунків важливу роль відіграв Юрій Ракоці. Б. Хмельницький писав йому: “Найясніший князю Трансільванії... не без особливої прихильності одержали ми листа вашої найяснішої величності..., де нас запрошують увійти в братський союз з найяснішим королем Швеції” [3, с. 559–560]. Які ж наслідки мали українсько-шведські стосунки? Швеція отримала посередника в укладанні миру з Московією, а Україна стала військовою союзницею найсильнішої країни Балтійського регіону та Скандинавії, тим самим підвищивши свій престиж на європейському континенті.

Найбільш прихильно до визвольної війни українського народу ставилася Англія, де не так давно пройшла власна революція під релігійними антикатолицькими гаслами. Своім прямим ворогом англійська революція вважала європейську контрреформацію, і тому боротьба українського народу проти шляхетської Польщі й католицької експансії сприймалася в революційній Англії як боротьба проти спільного ворога. Кромвель уважно стежив за перебігом подій в Україні, розглядаючи її як складову частину антикатолицької коаліції. Для реалізації планів створення такої коаліції генерал-протектор розпочав широку дипломатичну діяльність щодо налагодження англійсько-українських контактів. У 1656 р. до Бранденбурга був направлений генерал Джексон із завданням за сприяння Пруссії налагодити зв'язки з Б. Хмельницьким. Інший канал англійсько-українських контактів формувався при посередництві вже згадуваної Трансільванії. Протягом 1648–1657 рр. Англія була об'єктом активної козацької дипломатії і саме цим намагалися скористатися деякі європейські держави. Однак ці контакти не мали великого резонансу в Європі, бо на шляху реалізації плану Кромвеля постали суперечності між Швецією та Московією, які в серпні 1656 р. вилилися у війну між цими країнами.

І, нарешті, слід відзначити вплив визвольної війни у Франції. Ця країна була єдиною, яка відкинула конфесійні принципи в своїй зовнішній політиці та діяла виходячи з державних інтересів. В середині XVII ст. остаточно визначився її політичний курс, спрямований на досягнення гегемонії в Європі. Напередодні визвольної війни Франція зблизилася з Польщею, а в 1646 р. їх стосунки були закріплені шлюбом принцеси Марії Луїзи Гонзага з Владиславом IV. В політичних колах цей шлюб розглядався як вияв боротьби з Габсбургами, адже

Франція була затиснута між Німеччиною й Іспанією і для боротьби з Габсбургами їй був конче потрібний союз із Польщею. Тому Франція вороже поставилася до визвольної війни, яка підривала сили її союзника і ставала на заваді великої французької політики. Та відкритого військового втручання французький уряд не міг собі дозволити, цьому завадила складна політична обстановка в Європі [2, с. 122–123, 134–135]. Особливо турбувала Францію позиція її давнього північного союзника – Швеції, яка бажала послаблення Польщі й енергійно реагувала на спроби інших європейських держав допомогти їй. Що ж до відносин з козацтвом, то європейські джерела другої половини XVII ст. свідчать, що такі заходи мали місце. В 1656–1657 рр. при шведському дворі французький посол Юге де Терлон встановив дружні стосунки з Юрієм Немиричем, послом Б. Хмельницького. Український посол отримав навіть дозвіл на вербування чотиритисячного козацького корпусу для служби в Франції. Однак через деякий час Людовік XIV відклав цей набір, зосередившись на внутрішніх державних проблемах [10, с. 223–224].

Висновки. Проведений невеличкий екскурс дипломатичних відносин першої половини XVII ст. дає підстави стверджувати, що Визвольна війна українського народу, є значною подією європейської історії XVII ст., й мала масштабний і довготривалий міжнародний резонанс. Вона сприяла змінам у розстановці сил на Сході Європи, і тим самим відчутно вплинула на загальноєвропейську політичну ситуацію.

Література

1. Архив Юго-Западной России. – Ч. 3. – Т. 6. Акты шведского государственного архива, относящиеся к истории Малоросии (1649–1660) / под ред. Н. В. Молчановского. – Киев, 1908. – 482 с.
2. Голобуцкий В. А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа / В. Голобуцкий. – Киев, 1962. – 360 с.
3. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657). – Київ, 1961. – 740 с.
4. Зякун А. І. “Монархізм” Б. Хмельницького : гіпотези та реалії / А. І. Зякун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspase.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789>
5. Сергійчук В. Запорожці за Дунаєм, Віслою, Рейном / В. Сергійчук // Всесвіт. – 1990. – № 6. – С. 158–165.
6. Крип’якевич І. Богдан Хмельницький / І. Крип’якевич. – Київ, 1954. – 536 с.
7. Мыцык Ю. А. Немецкая печатная реляция об Освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. / Ю Мыцык // Вопросы германской истории. – Днепропетровск, 1981. – С. 144–156.
8. Молчановский Н. Донесение венецианца Альберто Вимина о козаках и Богдане Хмельницком / Н. Молчановский // Киевская старина. – 1890. – Т. 68. – С. 62–75.
9. Наливайко Д. С. Західноєвропейські історико-літературні джерела про Визвольну війну українського народу 1648–1654 рр. / Д. С. Наливайко // Український історичний журнал – 1970 – №1. – С. 128–140.

10. Наливайко Д. Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західевропейських літературних пам'ятках) / Д. Наливайко. – Київ, 1992. – 495 с.
11. Оляничин Д. Українсько-брандебурзькі політичні зносини в 1648–1657 рр. / Д. Оляничин // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1931. – Т. 151.

Отримано 15.09.2015

Summary

Zyakun Alla. Ukrainian Cossacks as a political balance in the diplomatic games in the middle of XVII century.

In this article the review of the diplomatic relations in the 1st half of XVII century was conducted and was made a conclusion that the Ukrainian Liberation war in 1648-1654 was a significant event in European history of XVII century, which had a major and lasting international response. It has contributed to changes in the balance of power in Eastern Europe, and thus significantly influenced in the European political situation.

Keywords: *Western European diplomacy, Cossacks, international prestige, diplomatic relations.*

УДК 25

Іван МОЗГОВИЙ

**“ВАРВАРСЬКИЙ” СВІТ ЄВРОПИ ПЕРЕД
“ВИКЛИКАМИ” НЕБА**

В статті йде мова про відображення ідеї міжкосмічних стосунків у міфології давніх європейських народів, що мешкали за межами Античного світу.

Keywords: *варвари, міфи, Космос, небо, польоти.*

Постановка проблеми. У той час, коли в сонячній Елладі і в мальовничій Італії відбувалися події глобального значення, ціла низка народів, які виходили на історичну арену, надто поступово розкривалася перед античними мислителями та істориками, нерідко постаючи в їхній уяві в досить трансформованому вигляді. Адже, коли ми ведемо мову про т.зв. “варварські народи” Європи, які мешкали на північ від елліно-римського світу в I тис. до н.е. – I тис. н.е., ми завжди стикаємося з фактом, що як їхня історія цієї доби в цілому, так і історія культури зокрема, досить мало нам відомі. Звичайно, щось засвідчують археологічні дані, а от специфіка міфологічного світогляду цих давніх народів, їх релігійні уявлення, усвідомлення свого походження й місця в світі, способи “єднання” людини з Космосом тощо, при переважній відсутності власних писемних джерел є недостатньо вивченими. Тому при реконструкції подібних поглядів, у тому числі щодо “космічної проблематики”, яка нас цікавить, доводиться вдаватися до